

УДК37.017.92.20

ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОСТІ ЛЮДИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Г. П. Шевченко

В статті розглядаються проблеми духовності у сучасних гуманітарних науках. Розкривається сутність категорій „духовність”, „сердечність”, „душевність”. Аналізується проблема духовності в сучасній світовій науці. Дається критичний аналіз впливу сучасного інформаційного простору на стан духовності підростаючих поколінь, на розвиток культури, мистецтва, освіти, виховання. Представлено погляди канадського вченого Пола Шафера на важливість художньої освіти для кожної людини, як необхідної умови її окультурення. Розкрито власний погляд автора на природу духовності.

Ключові слова: *духовність, сердечність, душа, душевність, культура, культурна особистість, художня освіта, художній смак, естетичний ідеал.*

ХХІ століттю притаманна криза людського життя. Ще в першій половині ХХ століття О. Клизовський писав, що нова епоха еволюції життя потребує нового світорозуміння, виявлення нових факторів законів розвитку життя, а еволюція життя з його точки зору передбачає вічний рух вперед, вічне устремління увись, вічне удосконалення. Він підкреслював, що сучасне людство переживає один з таких небезпечних періодів свого розвитку, коли один фактор життя в своєму розвитку дійшов до межі і хоча вступив у дію інший, вищий, але він ще людьми неусвідомлений і неприйнятний. Фактором, що закінчив свій розвиток, є сучасний людський розум. Адже вся дезорганізація і розбалансування сучасного життя є самим вірним показником того, що сучасний людський розум не справляється з тими завданнями, які ставить людству еволюція життя. Своїм розумом людство заведене в глухий кут, вибратися з якого воно не може. О. Клизовський визначив новий фактор розвитку людства – людське серце, душевність, духовність. Він підкреслив, що розуму залишиться те, що йому належало і належить, тобто світ фізичний; а серце залучає людину до Світу Вищого.

Розглядаючи мозок і серце як матерію і дух, як два полюси людського розвитку, О. Клизовський підкреслював їх органічну взаємодію і необхідність того та іншого. Особливу увагу все ж-таки слід акцентувати на тому, чого зараз не вистачає людині – серечності, душевності, духовності. Серечність базується на принципі віддання всього, що має, на служіння іншим. Різниця між людиною, яка живе розумом і серцем, проявляється в тому, що закони духовного життя, закони серечності передбачають прояв кращих людських якостей – шляхетність, щедрість, співчуття, милосердя, любов, загальнолюдськість. Особливо важливо підкреслити думку О. Клизовського, що людина, яка живе лише розумом, позбавлена істинної культурності, тому вона проявляє такі якості як самість, егоїзм, жадібність, нетерпимість, байдужість, бажання все захопити для себе і все отримати на свою користь [1; 644–647, 656].

Тож проблема серечності, душевності, духовності людини особливо актуалізується в новий історичний час на початку XXI століття, яке характеризується різними новітніми ознаками, які мало що додають до духовного розвитку особистості, а віддаляють її від почуттєвості, серечності, від гармонії, добра і краси. Ми маємо на увазі поглиблення розділу суспільства на багатих і бідних, на суцільну інформатизацію, яка формує людину-робота, на все більше віддалення людини від природи, від „благоговійного” відношення до всього живого.

Таким чином, аналіз дослідження проблем духовності сучасної людини дозволяє нам зробити висновок про те, що сучасні кризові явища в політичному, економічному та соціокультурному житті людей XXI століття пов'язані перш за все з відсутністю належної уваги до педагогіки духовності. Ми маємо на увазі перш за все недостатню увагу до проблем виховання душі, духу, серечності людей і особливо підростаючих поколінь. Про духовний розвиток, духовну культуру написано чимало, проте до цього часу в педагогічній науці не розглядаються належним чином проблеми формування духовних цінностей, проблеми духовності як ціннісного утворення особистості, причини духовного зубожіння сучасної молоді, розробка довготривалої стратегії духовного розвитку сім'ї, дітей, шкільної та студентської молоді. Ці проблеми для педагогіки духовності є фундаментальними.

Ми не випадково звертаємо увагу на педагогіку духовності, адже є педагогіка мистецтва, педагогіка творчості, професійна педагогіка тощо. А педагогіка духовності має відповісти на питання: „Який зміст ми

вкладаємо в поняття духовність?”, „Які є найбільш оптимальні і ефективні шляхи, засоби, методи виховання духовності?”.

В тлумачному словнику В. Даля під поняттям „духовний” автор розуміє „...все, що відноситься до Бога, церкви та віри, все, що відноситься до душі людини, всі розумові і моральні сили її, розум і воля” [2].

Д. Дубровський розглядав цілісне духовне життя соціального індивіда як сукупність ціннісно-сміслових, інтуїтивних, емоційних, цілепокладальних та вольових компонентів[3; 22.]. А. Яценко розглядав духовний світ людини у єдності трьох сфер: світ почуттів, світ волі і світ людської думки [4; 173.]. І. Кальной зазначає, що людина як певна цілісність, що відкрита світу, включає такі компоненти: рівень природного (біологічного); рівень духовного; рівень соціального (суспільного); рівень родового (загальнолюдського) і рівень космічного. Цікавою є думка І. Кальной щодо пограничності людини, яка „народжена природою”, становленням вона завдячує суспільству, а розвитком тільки собі. Вона здатна вийти за свої межі і здійснити самоаналіз оцінюючи себе з боку і відредакувати свою поведінку і своє відношення до світу [5; 105].

М. Каган розглядав духовну активність людини в контексті запропонованої ним чотирьохсторонньої структури людської діяльності: перетворення реальності, її пізнання, ціннісне осмислення та спілкування людей в їх сумісних діях. М. Каган відзначав ціннісно-орієнтаційну діяльність людської свідомості.

На рубежі XX століття, розглядаючи людське в людині І. Кальной зазначає такі його складові:

- соромі совість;
- співстраждання як солідарність, але не жалість;
- здивування і благоговіння перед красою світу;
- прийняття життя як найвищої цінності;
- відповідальність за себе, за свою діяльність. [5; 106]

І як підкреслює вчений, духовний світ людини має свою структуру, яка складається із трьох об’ємних вимірів: „святе”, „священне”, і „світське”. Перший вимір зорієнтований на загальнолюдські цінності світу, сприймаючи які, людина будує своє відношення до нього в площині „Я-Світ”. Другий – на історію і культуру свого народу (в площині „Я-Ми”). Третій передбачає проєкцію священного у повсякденність людського буття („Я-Ти”, „Я-Я”) [5; 109-110]

Ми вважаємо, що духовність як специфічна людська якість безперечно втілює в собі найкращі зразки людської поведінки, мудрості, дотримання і утвердження в повсякденному житті вищих моральних законів, наслідування кращим загальноприйнятим естетичним ідеалам. Духовність по суті є найвищою сходинкою в системі людських якостей, де панують совість, честь, гідність, свобода, милосердя, гуманізм, душевність, сердечність, працелюбство, творчість за законами краси. Особистість, що володіє розвиненими почуттями сердечності, є душевною людиною, яка прагне творити добро, прийти на допомогу тому, хто її потребує. Згідно релігійним поняттям душевна людина, що творить добро, не повинна нагадувати ні собі, ні іншим про власне добродіяння, бо воно не передбачає взаємовіддачі. Хоча у сучасній психологічній літературі існує інша точка зору щодо духовності і душевності, які автори розділяють на позитивну і негативну душевність, позитивну і негативну духовність (С. Бондирєва, Д. Колесов) [6].

Проблемами духовності опікується сьогодні все людство, про що свідчить проведення двох всесвітніх конференцій „Духовність в ХХІ столітті” в Празі 2011р., 2012 р. і така ж конференція планується в 2013 році в Ліссабоні. Слід підкреслити, що ініціаторами проведення цих конференцій були професори Джон Л. Хохеймер (США) та Роб Фішер (Великобританія) і в ній брали участь близько 50 країн світу. Питання, які хвилюють людство, пов'язані з проблемами поєнання та вибору життєвого духовного шляху; розвитку почуття безкорисливості в процесі залучення шкільної та студентської молоді до проявів духовного, духовності та саморозвитку; використання духовного потенціалу мистецтва (музики, танцю, архітектури, літератури) у формуванні духовності особистості; взаємозв'язку духовності та релігії.

Викликають інтерес дослідження, які пов'язані з проблемами пошуку шляхів, способів збереження нашої екосистеми. Вони здійснюються у напрямі духовного збагачення людської особистості, відмові від руйнівних наступів на природу, на людину. Заслуговує на увагу розроблена Джоном Фішером модель формування духовного здоров'я та добробуту людини, в якій представлені чотири області дослідження – відношення людини до себе, до оточуючих, до оточуючого середовища і до Бога. Саме ці чотири області і дають нам уявлення про стан її духовного здоров'я та добробуту.

Викликає безумовний інтерес проблема формування духовного досвіду студентської молоді у процесі вивчення курсу „Духовність людських переживань”, яка активно розробляється професором Джоном Хочхеймером.

Цей курс побудований на основі формування вмінь прислухатися спочатку до себе, а потім до інших, що дає змогу студентам навчитися керуватися внутрішнім досвідом у повсякденному житті.

Надзвичайно актуальною є концепція Андре Л. Дельбека щодо розробки інноваційних підходів формування духовного світу керівників. Заради справедливості вчений відзначив, що формування духовного світу особистості керівника здійснюється в доволі складних умовах і має малу імовірність досягнення успіху. Суттєвим є його висновок про те, що сфери освіти і охорони здоров'я, які користуються експертними системами і базами знань, здатні створити умови для розвитку духовного світу особистості, незалежно від її віросповідання [7].

Аналіз сучасних досліджень з проблеми духовності дає підстави зробити висновок про певну однорідність та монотипність підходів до її вирішення. Це можна пояснити мабуть тим, що над нами все ще домінує одностороння ідеологія та дещо відверте невизнання того, що лежить за межами усталених знань про Всесвіт. Тому необхідно враховувати сьогодні кожне зернятко новизни, яке дозволяє цілісно уявити собі проблему духовності особистості. В цьому контексті достатньо цікавими є праці академіка Б. Астаф'єва, І. Александрова, В. Бежа, С. Бондиревої, М. Гончаренко, В. Казначеева, Д. Колесова, Г. Курмишева, І. Іллічової, Н. Маслової, Л. Петюшенко, Т. Тюріної та інших вчених. Сьогодні увага вчених прикута до вивчення проблеми духовності на міждисциплінарному рівні. Вочевидь її багатоаспектність вимагає включення багатьох наук у її розгляд (як природничих, так і гуманітарних). Ставлячи питання про таємниці та дійсність виховання, Н. Маслова вводить поняття „депривації”, тобто позбавлення людини чогось. Сьогоднішнє молоде покоління втрачає ціннісні внутрішні орієнтири, що приводить до втрати духовно-моральних орієнтирів, ідеалів у внутрішньому світі [8; 19]. Цікавою є схема, на якій представлені внутрішньо-особистісні рифи, до яких Н. Маслова віднесла: *фізичні захворювання; зниження творчої активності; деградація міжособистісних відношень; соціальна непотрібність; деградація життєвих принципів; деградація світогляду; деградація потенційних можливостей*, які подібні до соціальних рифів:

відсутність цінності фізичного життя людини; відсутність цінності творчої праці; відсутність цінності міжособистісних відношень; відсутність розуміння соціальної ролі людини; відсутність життєвих принципів і моральних ідеалів; відсутність світогляду віри; відсутність соціального потенціалу суспільства, колективу, країни. Втрата ідеалів, внутрішньо-особистісних і соціальних цінностей приводить до наявності і світоглядних рифів: фізіологічні радощі; праця для заробітку; відношення за розрахунками; соціальна роль „шістки”; принципи прагматизму; формальний прагматизм віри; фізичне існування [8; 21–23].

Представляє інтерес точка зору Н. Маслової щодо розуміння сутності душі. Душу вона розглядає як здатність вібраційного налаштування на своє власне космічне звучання. Кожній душі притаманний тільки їй певний вібраційний звукоряд, що створює неповторну мелодію, яка втілює всю різноманітність людських емоційних переживань.

Важливою якістю душі Н. Маслової вважає самонастроювання для взаємодії зі Світом. Н. Маслової визначила вісім рівнів якостей душі, до яких віднесла – дика, груба, закрита, відкрита, висока, піднесена, мудра, божественна. Першим трьом рівням відповідає негативний (низький) план емоційного стану, який характеризується приземленістю, утилітарністю, прагматичністю, нестійкістю. Наступні п'ять рівнів Н. Маслової розглядає як стан прагнення до саморозвитку, самокорекції, поетичного, піднесеного, захопленого сприйняття Гармонії Світу. Мудра душа відрізняється урівноваженим станом всезнання, загальною любов'ю до світу. Восьмий рівень авторка розглядає як високий ідеал, світлий маяк, що вказує напрями усім іншим напрямкам розвитку людської душі. Нам імпонує думка Н. Маслової про те, що той, хто хоче наслідувати мелодію своєї душі і творити щось добре, не повинен розраховувати на загальне схвалення і підтримку, розуміння або похвалу [8; 101–105].

Слід звернути увагу на значний вплив сучасного інформаційного простору, від якого значною мірою залежить стан духовності в суспільстві і кожної особистості. Ми є свідками значної вседозволеності в подачі інформації широким верствам населення, молоді, підростаючим поколінням. Сьогодні на превеликий жаль в телевізійному ефірі відсутні межі допустимого. Йде цілеспрямований процес насадження штампів поведінки, штампів мислення і мовлення, яке не має нічого спільного з культурою мовлення.

Сьогодні серйозне занепокоєння викликає нав'язування молоді анти-духовної, анти-художньої, анти-естетичної, анти-моральної „культури”, а точніше сурогату культури. В умовах стійкої цілеспрямованої пропаганди засобами масової інформації, телебачення анти-духовних анти-цінностей широкому колу суспільства збувається пророцтво Платона щодо нав'язування молоді анти-соціальних цінностей деякими демократичними правителями. Характерним є фрагмент із діалогу „Держава”:

„Випорожнівши і очистивши душу юнака ... вони (демократичні правителі – Г. П.) потім скинуть туди з великим блиском, у супроводі численного хору, нахабство, розгнузданість і розпусту, увінчуючи їх вінками і прославляючи в пом'якшених виразах: нахабство вони будуть називати просвітництвом, розгнузданість – свободою, розпусту – пишністю, безсоромність – мужністю” [9; 377].

Невипадково, в програмах телевізійних каналів (за Платоном – „численний хор”) передбачені „невигадані історії із життя зірок” (не зрозуміло тільки, хто надав їм зіркового статусу – наприклад, стриптизер Тарзан і співачка Корольова). І навряд чи, коли сім'я збирається біля телевізора, їй цікаво дивитися на те, у якої артистки хто, коли народився і хто, з ким розлучився. А де ж пізнавально-розвивальні, по-справжньому високохудожні і висококультурні програми, які б збагачували й одухотворювали розум і серце, викликали різнобарвність моральних і естетичних почуттів, викликали б патріотичні почуття, гордості за неповторну *пісенно-мелодійну* культуру України? Відсутня пропаганда натхненного працелюбства і наукових досягнень зарубіжних і вітчизняних винахідників, учених у різних областях знань.

На превеликий жаль початок ХХІ століття ознаменувався такими негативними явищами, які загострили духовну кризу суспільства і особистості: освіта, мистецтво, культура в суспільстві перестали бути цінністю, вони перетворюються в товар, в шоу-бізнес. На превеликий жаль, нам пропонують наступні ідеали: мистецтво – „шоу-бізнес”; освіта, знання – „товар” [10]; культура слідує і стверджує ідеали та смаки „крутих” бізнесменів та тих, „хто замовляє музику”, культура теж перетворюється в бізнес-шоу.

Проблема духовності органічно пов'язана з проблемами окультурення людини і художньої освіченості. Нам надзвичайно імпонує точка зору канадського вченого професора Пола Шафера – директора проекту „Світова культура”, який художню освіту образно назвав

„основами життя”. Погоджуємося з позиціями вченого щодо необхідності звернути увагу сучасного суспільства, всіх закладів освіти, сім’ї на виховання „культурної особистості”, яка підносить її на вищий щабель духовно-гармонійного розвитку. Опановуючи культуру людства особистість стає причетною до загальнолюдських культурних цінностей і в той же час має можливість ідентифікувати себе з національною культурою. Водночас культура включає в себе і „основи життя” – всебічну художню освіту, всебічну художню освіченість людей, що проживають в людському суспільстві. Автор звернув увагу на досить актуальну проблему сучасності – формування художніх смаків і ідеалів у широких верств населення. Він наводить приклад щодо естетичного оформлення свого помешкання, яке при наявності високого естетичного смаку значно різниться між помешканням і рідним домом. Помешкання може стати рідним домом при наявності не тільки необхідного для життя антуражу (столи, стільці, ліжка, килими, холодильники, картини тощо), але й завдяки художньому баченню і естетичному ідеалу своїх господарів, завдяки яким кожний предмет отримує естетичну забарвленість і створює комфортність і затишок (до речі, це – питання не стільки грошей, скільки питання художнього смаку). Автор підкреслив, що багато забезпечених людей витрачають безліч грошей на благоустрій помешкання, проте вони не здібні перетворити свої помешкання в дім. І, навпаки, у малозабезпечених людей це виходить набагато краще. Справа в тому, що необхідно мати артистичну чуттєвість і естетичний смак для того, щоб перетворити помешкання в дім. До того ж особливо важливо, щоб естетична краса, атмосфера тепла, затишку, унікальності і своєрідності кімнат створювали гармонійне ціле вашого дому.

Надзвичайно приваблює в роздумах Пола Шафера про „основи життя” те, що заняття мистецтвом в юності – це „інвестиція”, яка дає нам незчисленні привілеї протягом всього життя: радість і задоволення, проникнення краси в наш внутрішній світ, пробудження серця, розуму, душі, духу, почуттів. Різні види мистецтва, підкреслює вчений, можуть бути і повинні бути провокаційними, оскільки почуття, які викликає мистецтво носять, в основному, позитивний, а не негативний характер. Водночас мистецтво – це могутній засіб комунікації, засіб пізнання, насолоди і виховання. Особливо цінним у спілкуванні з мистецтвом, підкреслив Пол Шафер, є можливість познайомитися з різними видами досконалості і сформувати потребу в становленні цілісної особистості,

людини творчості. Мистецтво дозволяє всебічно розвивати всі здібності людини, забезпечує її цілісність і сприяє знаходженню балансу, гармонії, смислу, синергії і симетрії в житті [11; 172–193].

Необхідно наголосити на тому, що саме мистецтво сприяє формуванню у підростаючих поколінь творчої уяви, яка знаходиться в основі образного мислення, в основі творчості.

Ми виходимо в розумінні духовності, спираючись на основні концептуальні положення про сутність людини як істоти розумної, мудрої, моральної, культурної, з художньо-естетичними задатками, яка створює як матеріальні, так і духовні цінності. Крім того, слід ураховувати той факт, що людина розумна, моральна, культурна здатна до самобудівництва власної особистості. Духовність – це властивість, основна якість особистості, яка виділяє її не лише з середовища тваринного світу, але й інших людей, які знаходяться на низьких рівнях морального, інтелектуального, художньо-естетичного розвитку. Не кожному людину можна назвати духовною особистістю, а саме таку, у якої найяскравіше виражені такі особистісні якості, як щирість, мудрість, стриманість, доброта, працьовитість, взаємодопомога, совісність, любов, чесність, порядність, відповідальність і які є провідними у відношеннях до людей, до світу взагалі. Вони головним чином і визначають цінність особистості в суспільстві, трудовому колективі, сім'ї. Розглядаючи духовність як ціннісний стрижень особистості, ми вважаємо, що невід'ємними її компонентами є сердечність, душевність, краса, високий рівень розвиненості почуттів.

Література:

1. Клизовский А. И. Основы миропонимания Новой Эпохи / И. А. Клизовский. – Минск: ООО „Вида-Н” – ИП „Лотаць”, 1998. – 816 с.
2. Даль В. И. Толковый словарь: в 4 т. / В. И. Даль. – М., 1989. – Т. 1. – С. 503.
3. Дубровский Д.И. Цит. соч. / Д.И. Дубровский. – С. 22.
4. Яценко А. И. Целеполагание и идеалы / А. И. Яценко. – К., 1977. – С. 173.
5. Михалкович Н. В. Духовное развитие человека: хрестоматия / Н. В. Михалкович, Е. Н. Пархоць. – Гродно: ГрГУ, 2009. – 557 с.
6. Бондырева С. К., Колесов Д. В. Матрица духовности / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – Московский психолого-социальный институт, 2008. – 192 с.
7. Shevchenko G. P. Spiritual Development of a Personality as a Process of Spirit Creation / G. P. Shevchenko // Spirituality: New Reflections: Materials of the 2nd Global Conference [“Spirituality in the 21st Century: At the Interface of Theory, Praxis and Pedagogy”], (March 21st–24th, Prague 2012). – Edited by Martin C. Fowler,

Michael Weiss and John L. Hochheimer. – Режим доступу: <https://www.interdisciplinarypress.net/online-store/ebooks/diversity-and-recognition/spirituality>

8. Маслова Н. В. Тайны и явь воспитания. Воспитательный аспект ноосферного образования / Н. В. Маслова. – Симферополь: издатель ФЛП Лемешко К. А., 2011. – 168 с.
9. Платон. Сочинения. В 3-х т. Т.3. Ч. 1. М., „Мысль”, 1971, 687с.
10. Карпов А. О. Коммодификация образования и его целей / А. О. Карпов // Вопросы философии. – 2012. – № 10. – С. 85–96.
11. PaulSchaferFoundationsforlife / PaulSchafer // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2011. – 1 (42). – С. 172–193.

В статье рассматриваются проблемы духовности в современных гуманитарных науках. Раскрывается сущность категорий „духовность”, „сердечность”, „душевность”. Анализируется проблема духовности в современной мировой науке. Дается критический анализ влияния современного информационного пространства на состояние духовности подрастающих поколений, на развитие культуры, искусства, образования, воспитания. Представлены взгляды канадского ученого Пола Шафера на важность художественного образования для каждого человека, как необходимого условия его окультуривания. Раскрыт собственный взгляд автора на природу духовности.

Ключевые слова: *духовность, сердечность, душа, душевность, культура, культурная личность, художественное образование, художественный вкус, эстетический идеал.*

In the article the problems of spirituality are examined in modern humanities. The essence of categories “spirituality”, “heartiness”, “sensitivity of soul” is disclosed. The problem of spirituality is analyzed in modern world science. The critical analysis of the influence of modern cyberspace on the state of spirituality of rising generations, on the development of culture, art, education and upbringing is given. The views of the Canadian scientist Paul Schafer on the importance of arts education for everybody, as necessary condition of personality development are presented. Author’s view on the nature of spirituality is exposed.

Keywords: *spirituality, heartiness, soul, sensitivity of soul, culture, cultural personality, artistic education, artistic taste, aesthetic ideal.*

Шевченко Г. П. – Член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту духовного розвитку людини, завідувач кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ, Україна).

Рецензент – доктор педагогічних наук, професор. Сущенко Т. І.